

Přírodní prvky a struktury v obraze českých měst a metodika jejich rozboru

Natural elements and structures in the image Czech towns and methodology of their analysis

Barbora Hejtmánková
Jiří Kupka

Abstract:

The quality of the urban environment of cities depends not only on the quality of urban and architectural objects, their spatial grouping and visual concept, but also on the number of other means of expression, of which nature elements are the most important. As man analyses the layout of the city, its transformations, development application of the various elements and structures and their authenticity, the visual aspect of the city (its image) can also be analysed from many points of view. City users indeed perceive their environment largely visually or rather multi-sensually. There is a number of methodological approaches, however this paper presents and develops a methodology of panoramic views analysis of created by Michael Hexner. This article aims to verify the hypothesis that natural elements and structures are equal component of the image of the city and cannot be separated from the urban structure. Great attention is paid to the selection of cities analyzed with a focus on small Czech town with a preserved urban structure and description of the methodology used, analysis of the panorama. On a selected sample of three cities is presented using the above methodology and discussed preliminary conclusions, the limits and potential of the methodology and questions for future research directions.

Keywords:

Urban design; Urban composition; Panoramic view; Methodology of urban analyses; Image of the city

HEJTMÁNKOVÁ, Barbora. KUPKA, Jiří (2015). Přírodní prvky a struktury v obraze českých měst a metodika jejich rozboru. In: HOLUBEC, Pavel, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 8*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební pp. 127-139. ISBN 978-80-01-05655-4. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod a cíle

Úroveň urbánního prostředí měst je závislá nejen na urbanisticko-architektonické kvalitě objektů a prostorových seskupení a jejich výtvarném a hmotovém pojetí, ale i na řadě dalších výrazových prostředků, z nichž k nejvýznamnějším patří prvky a struktury přírodní (Konvička, 2006). Pro město a jeho krajinu má zásadní význam jeho přírodní rámeček, a to zejména geomorfologie a mikromorfologie terénu, vodní toky a plochy, vegetační kryt a klimatické podmínky. Byl to charakter krajiny, který ve většině případů předurčil lokaci města, ovlivnil a ovlivňuje způsob jeho funkčního uspořádání, vymezuje směry jeho rozvoje, odráží se v jeho prostorové skladbě a výrazně se promítá do jeho kompozice, dotváří ji, ovlivňuje městský interiér i exteriér (Kupka, 2010). Každé město je stejně jako kulturní krajina kombinovaným dílem přírody a člověka a jeho individualita a svébytnost tkví v prolnutí přírodní a urbánní struktury a ve vizuální jedinečnosti spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí (Vorel, Kupka, 2011b). Lze tedy konstatovat, že každé město jako jedinečná skladba prostorů a hmot – vzniklá jako odraz společenských poměrů a vztahů v prostorovém řádu – se utváří vzájemným působením mezi relativně stabilním přírodním prostředím, tvořícím základní rámeček každého řešení, a v čase proměnnými komponenty urbanistické kompozice (Hexner, Novák, 1996).

Pokud platí výše uvedené, měl by krajinný rámeček hrát významnou roli i ve vizuální podobě měst, v jejich obraze. Cílem tohoto příspěvku je ověřit hypotézu, že přírodní prvky a struktury jsou v obraze našich historických měst rovnocenným prvkem a nelze je od urbánní struktury oddělit. Článek představuje možný metodický přístup a první výsledky analýz vybraných českých měst z hlediska vizuálního uplatnění přírodních prvků a struktur.

2 Předběžné poznámky k pojmům krajinné scény a krajinného obrazu

Důležitým aspektem při vnímání a hodnocení kvality sídel je bezesporu jejich vizuální stránka, která je spojena s pojmy malebnost, jedinečnost, individualita či krása, kterými lze přiblížit nezaměnitelný, rozeznatelný, čitelný a jedinečný výraz jednotlivých sídel, jejich ducha, jejich atmosféru. S tím souvisí i pojmy orientace a identifikace, což jsou dle Norberga-Schulze (2010) základní stránky bytí člověka ve světě, ale také pojmy méně uchopitelné jako krajinný ráz či *genius loci*, duch místa, to, co je důvodem, který neumíme pojmenovat, ale kvůli kterému se vracíme (Cílek, 2009).

Pojem krajinná scéna či v urbanismu spíše používaný pojem vizuální scéna města se – oproti obecnému pojmu obraz krajiny – užívá jako označení obrazu určité krajiny (i krajiny města) v určitém čase. Je to část prostoru, který vnímáme při pobytu či pohybu v krajině. Vnímání ji můžeme buď staticky jedním, zpravidla panoramatickým pohledem, nebo dynamicky, při pohybu prostorem. Z hlediska hodnocení krajinného rázu je především krajinná scéna nositelem estetických hodnot tkvících v prostorovém uspořádání, v neopakovatelnosti a jedinečnosti panoramat, v harmonickém měřítku a v prostorových vztazích dané (městské) krajiny (Vorel, Kupka, 2011a).

Při vnímání krajinné scény je nutné zdůraznit, že ačkoliv se jedná především o fenomén vizuální, je vždy vnímán senzualně, resp. multisenzualně (vícesmyslově). Nejedná se o „zarámovaný“ pohled, který by působil vždy stejně. Je vnímán spolu s vůněmi, pachy, šelestem listů nebo trávy, zurčením vody a zpěvem ptáků. Je rozdílný v různé denní době, za různého počasí a velmi odlišný v různých ročních obdobích. Vnímající subjekt přitom může, ale také nemusí, být schopen a ochoten vnímat určité vizuální vlastnosti krajiny a esteticky je oceňovat (Vorel, Kupka, 2011a). Podle Valenty (2008) se scéničnost krajiny opírá o fenomén lidského chování, které vybízí ke sledování (jako scéna na divadle). Na základě tohoto tvrzení konstatuje, že ryze přírodní krajina, která je nedotčená rukou člověka a postrádá tedy atribut lidského chování, se nijak nechová, ta prostě jenom je. Scéničnost krajiny je tedy podle něj

určitá potence, možnost dané krajiny, jež vyžaduje lidskou spoluúčast. Nositelem scéničnosti je tedy člověk, který může svým scénickým citem a dramatickým smyslem krajinu vnímat a přetvářet. Je to velmi podobné pojetí, s kterým přichází estetika. Podle klasického pojetí je estetická hodnota (krajiny) hodnotou estetického objektu, který je mentálním konstruktem, svého druhu mostem či fúzí podnětů, stimulů, vlastností, které nabízí určitý konkrétní objekt (krajina), a vhodně naladěného subjektu (Zuska, 2009). Může být tedy stanovena pouze ve vztahu ke svému vnímateli. Estetický objekt, kterým může být cokoli, co vzbudí pocit estetické libosti, tedy předpokládá estetický subjekt, který zaujme estetický postoj. Estetično není reálnou vlastností věci (krajiny). Souvisí s postojem subjektu (pozorovatele), který k němu zaujme estetický postoj (dominanci získá estetická funkce nad dalšími funkcemi, např. praktickými) či nikoli (Ptáčková, Stibral, 2002), přičemž estetický zážitek (krajiny) je jedním z nejkompexnějších (vícesmyslových) prožitků, jichž je člověk schopen (Stibral et al., 2009).

Multisenzuálně vnímanou krajinnou scénu lze tedy posuzovat jakožto výsledek emocionálního a hodnotícího prožitku, kdy se její hodnota projevuje ve smyslových vjemech pozorovatele, který ji vnímá jako prostor (prostorovou scénu) všemi smysly, přičemž tyto vjemy odrážejí tzv. emocionální hodnoty krajiny a vyvolávají určité duševní pocity, jako je uklidnění, vyrovnaní nebo naopak neklid, překvapení, úžas (Vorel, Kupka, 2011a).

Přístupy k analýzám konkrétních krajin se mohou zaměřovat na vnímání daného místa různými smysly (soundscape, smellscape, touchscape), což souvisí s nedávnou renesancí zájmu o smysly a smyslovost v rámci společenských věd (Gibas, Pauknerová, 2009). Lze však přistoupit k analýze krajiny také pouze z hlediska její obsahové hodnoty jako projevu přítomnosti určitých specifických jevů. Jedná se o konfiguraci a charakter prvků krajinné scény, jejich prostorovou skladbu, rozlišitelnost a jedinečnost – množství hmotných a vizuálně se projevujících prvků, jež mohou mít přírodní či antropogenní povahu a jejichž přítomností vznikají určité vizuální jevy.

Uchopení problematiky uplatnění přírodních prvků a struktur v obraze našich měst bude vycházet právě z tohoto přístupu, typického pro architektonickou a urbanistickou kompozici, nikoli z klasicky chápaného pojetí estetiky či scénologie nebo dokonce řady dalších přírodních a společenských věd, které se krajinou, jež se v poslední době stala oblíbeným a možná i módním tématem odborníků z mnoha disciplín (Gibas, Pauknerová, 2009), zabývají. Jedná se sice o výraznou redukci přístupu k vnímání města, ovšem pro účel výzkumu, kterým je analýza obrazu města (což je kategorie vizuální), legitimní. Orientace na vizuální složku vnímání navíc zakořenila ve společenských vědách natolik, že často pojem percepce splývá s pojmem vizuální percepce (Hexner, Novák, 1996), neboť lidé běžně z okolního světa přijímají zrakem přibližně 80% informací (Hamadová, Květoňová, Nováková, 2007), Wöbse (2002) uvádí dokonce 80 až 90%.

3 Metodika

K ověření hypotézy bude využito rozborů vybraných českých měst, přičemž následující popis představí způsob výběru analyzovaných měst, postup tvorby podkladů a podobu vlastní analýzy. Dosavadní průběžné výsledky budou představeny na třech vybraných městech.

3.1 Výběr měst

Pro účely této práce by bylo zbytečné a nereálné hodnotit všechna města v České republice. Z toho důvodu byla stanovena tři základní kritéria výběru několika reprezentativních zástupců, a to příslušnost k historické zemi, velikost (počet obyvatel) a urbanistická hodnota. Superpozicí stanovených kritérií pak vznikl seznam vybraných měst, u kterých bude provedena podrobná analýza a vyhodnocení obrazu města a následně na základě

toho potvrzena či vyvrácena výše stanovená hypotéza. Níže podrobně popsany postup výběru hodnocených měst předkládá možný metodický přístup k podobnému typu úloh.

Historická země

Záběr studie není zaměřen na celou Českou republiku, ale je omezen pouze na Čechy jako jednu z historických zemí. Jde o legitimní zúžení problematiky, a to zejména s ohledem k faktu, že zemská příslušnost hrála v minulosti, kdy naše historická sídla vznikala a vyvíjela se, výrazně významnější roli než dnes (vč. například odlišných stavebních předpisů a tradic). Jelikož současné hranice krajů (dokonce ani okresů) nerespektují dělení na Čechy, Moravu a Slezsko, vycházelo se z původní historické zemské hranice, která se mezi Čechami a Moravou v podstatě ustálila již na přelomu 18. a 19. století a bez výraznějších změn přetrvala až do konce roku 1948, kdy bylo historické zemské členění zrušeno. Díky následné centralizaci a integraci obcí i novému vymezení či posunu katastrálních hranic, zůstaly do dnešní doby původní zemské hranice zachovány v podobě správní či katastrální hranice jen v některých místech. Ačkoliv však oficiální hranice mezi historickými zeměmi již řadu desetiletí neexistuje, nadále se termín historické země používá a Česká republika je stále vnímána jako území Čech, Moravy a Slezska, což nejlépe vyjadřuje i preambule Ústavy České republiky začínající slovy *My, občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (úst. zák. č. 1/1993 Sb.).

Historickou zemskou hranici je možno vyčíst z archivních map, případně díky hraničním kamenům i v terénu (bohužel ne v celé délce). Snaha najít a vytyčit novou zemskou hranici mezi Čechami a Moravou, která by odpovídala současným katastrům a přitom co nejvíce respektovala hranici původní, je zatím spíše teoretická a ve velké míře se pohybuje v rámci internetových diskuzí, zatímco odborná literatura se tomuto tématu věnuje jen výjimečně. Hranici mezi Čechami a Moravou se pokusil vymezit například geograf Václav Toušek, který v devadesátých letech navrhl na základě studie mapových podkladů a sociologického průzkumu dvě varianty nového průběhu zemské hranice. První varianta návrhu respektovala více současné vztahy v osídlení, zatímco druhá varianta upřednostnila umístění historické zemské hranice (Toušek et al., 1990).

Pro tuto studii bylo použito vymezení zachycené mapami druhého vojenského mapování. Obce (bez ohledu na status města či městyse) byly rozděleny podle příslušnosti ke třem historickým zemím, přičemž byly doplněny dvě další skupiny, obce na česko-moravských a moravsko-slezských hranicích, tj. obce, jimiž zemská hranice přímo prochází a dělí jejich zastavěné území. Z počtu 6251 obcí České republiky bylo 4067 zařazeno pod historickou zem Čechy, 1898 Moravu, 235 Slezsko, 35 na pomezí Čech a Moravy a 16 na hranici Moravy a Slezska.

Velikost sídla

V roce 2008 bylo v České republice vedle „prostých“ obcí 592 měst a 196 městysů (Kuča, 2008). Ačkoliv jsou zákonem (zák. 234/2006 Sb.) přesně stanovené požadavky na to, aby mohlo být sídelnímu útvaru přiděleno označení město, pro potřeby této studie je termínem město nazývané sídlo, které má městský charakter – uzavřená, kompaktní soustava sídelních prvků, tvořící centrum okolního zázemí s určující společenskou a hospodářskou rolí v rámci svého spádového regionu (Semotanová, 2006). A protože významné prostorové odlišnosti měst souvisí především s jejich velikostí, byly stanoveny základní velikostní kategorie na základě počtu obyvatel (Mužík, 2009).

Malá města do 30.000 obyvatel představují nejjednodušší formu městského osídlení, mají základní charakteristické znaky města (hustota a městský způsob zástavby, odpovídající architektura, skladba veřejných prostorů, vyvážená funkční skladba, městský způsob života apod.). Celé město bývá vázáno na jedno hlavní centrum. Malá města jsou obvykle přehlednější, mají užší vazbu na okolní krajinu a je zde snazší vytváření mezilidských vztahů.

Města střední velikosti do 100.000 obyvatel mají oproti malým městům rozvinutější služby i rozmanitější nabídku kultury či sportu. Obvykle se zde nachází kromě hlavního městského centra řada dalších center. Oproti velkým městům mají nadále výhodu v patrné návaznosti na okolní krajinu, i když už není tak bezprostřední a vždy patrná.

Velká města do 500.000 obyvatel mají výrazně větší spádovou oblast než předchozí velikostní kategorie měst. Soustřeďují tedy nejen vybavenost a služby pro místní obyvatele, ale pro celý region (obchod, administrativa, školství, kultura ad.). Oproti menším městům mají větší podíl pracovních příležitostí vůči bydlení. Z hlediska prostorové a funkční struktury je obvykle tvoří několik menších svébytných celků, které mají svá vlastní lokální centra a zázemí. Kontakt s okolní krajinou se již víceméně ztrácí, život je zde anonymnější a rychlejší.

Velkoměsta s více než 500.000 obyvateli soustřeďují kromě svých spádových aktivity celostátního či mezinárodního významu. Podobně jako velká města i velkoměsta jsou rozdělena do několika svébytných funkčních celků. Bydlení je zde potlačeno jako doplňková funkce. Hlavní náplní je obchod, služby, administrativa, kultura apod. Velký důraz se přikládá dopravní obslužnosti. V podstatě je již nemožné vnímat město jako celek, a to ani při pohledu z venčí. Vazba na okolní krajinu obvykle chybí.

V rámci České republiky výrazně převažují obce do 5 000 obyvatel, tedy obce převážně vesnického charakteru. Tyto obce jsou vesměs kompaktní a při pohybu krajinou je můžeme vnímat jako celek. Často v nich, alespoň prozatím, převažuje venkovský typ zástavby, mají menší měřítko a obvykle i jednu zřetelnou dominantu (např. kostelní věž). Okolní krajina do obcí této velikosti prostupuje mnohem snáze než do velkých měst.

Pro tuto studii byla jako ideální velikost zvolena kategorie malých měst, a to ještě zúžená na velikost 10 000 až 25 000 obyvatel. Tato sídla mají řadu výhod, které tuto volbu zdůvodňují. Svou rozlohou a drobným měřítkem jsou snadno uchopitelná a snadno vnímatelná jako celek. Zatímco příliš malá města (cca do 10 000 obyvatel) jsou sice díky svému měřítku a své struktuře dobře uchopitelná, dá se na ně snadno nahlížet jako na celek a obvykle u nich není potíží určit vztah k terénu, poměrně snadno do nich prorůstá okolní krajina a obtížně se zde hodnotí působení městské zeleně. Tato nejmenší města by byla vhodnější pro hodnocení města v krajině než krajiny ve městě. Naproti tomu velká města jsou špatně uchopitelná, neboť zabírají příliš velkou plochu, mají komplikovaný terén, který může vytvářet značně odlišné části, což by značně (např. typologicky) komplikovalo terénní průzkum i vyhodnocení takových sídel.

Pro zjištění konkrétní velikosti sídel na území ČR bylo použito údajů podle Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (ČSU, 2011). V České republice bylo celkem 6 251 obcí, z toho 234 obcí je možné zařadit do kategorie malá města. Při zúžení na velikost 10.000 až 25.000 obyvatel bylo pro další práci vybráno 87 obcí.

Urbanistická hodnota

Aby bylo možno porovnat vliv přírodních prvků v obraze jednotlivých měst, je zapotřebí pokud možno srovnat i ostatní charakteristiky sídel. Z tohoto důvodu bylo zvoleno kritérium (historicko) urbanistické kvality, jež je indikována přítomností památkově chráněných území, tj. sídel, ve kterých je dochovanost a autenticita urbanistické struktury institucionálně potvrzena (zákonem 20/1987 Sb.). Dle stupně ochrany a charakteru sídel se rozlišují tři kategorie památkově chráněných území. Jsou to památkové rezervace (§5), památkové zóny (§6) a památková ochranná pásma (§17).

Pro *památkové rezervace*, jež představují vyšší kategorii památkově chráněného území, je charakteristická kompaktní historická zástavba s množstvím architektonicky hodnotných staveb, z nichž mnohé jsou prohlášené nemovitými kulturními památkami. Jedná se o homogenní území bez výrazných novodobých rušivých zásahů, které se vyznačuje dochovaným historickým půdorysem, zástavbou v původních objemech a tvarech, včetně tvarů střech a podílu vegetační složky. *Památkové zóny* jsou území sídelních útvarů nebo

jejich částí, které se vyznačují až na výjimky dobře zachovalou půdorysnou osnovou a hmotovou strukturou s nižším podílem dochovaných původních historických staveb, tj. počet kulturních památek v daném sídle není rozhodující. *Památkové ochranné pásmo* slouží k ochraně vnějšího obrazu památkově chráněného území či objektu, tj. zabezpečuje nerušené působení historických architektonických a urbanistických dominant a zachování významných průhledů. Může být vymezeno v okolí kulturní památky, národní kulturní památky nebo památkové rezervace či zóny. (Čevonová et al., 2011; Kuča, Kučová 2000).

V celé České republice je registrováno 598 památkových rezervací a památkových zón. Aby byl co nejvíce sjednocen charakter zástavby i urbanistická hodnota vybraných sídel, bylo kritérium výběru zúženo pouze na městské památkové rezervace (MPR) a městské památkové zóny (MPZ).

Města splňující kritéria výběru

Superpozicí jednotlivých kritérií (historická země, velikost a urbanistická hodnota indikovaná územní památkovou ochranou) bylo z 6251 obcí na území ČR vybráno 4067 obcí na území Čech, 87 obcí o patřičné velikosti a 293 obcí v kategorii MPR nebo MPZ. Všechna tři kritéria splnilo 43 měst (tab. 1), u kterých bude provedena analýza panoramatického pohledu z hlediska uplatnění přírodních prvků a struktur.

VYBRANÁ MĚSTA PODLE KRAJŮ		
Název kraje	počet	vybraná města
Hl. m. Praha	0	
Jihočeský	3	Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Prachatice
Jihomoravský	0	
Karlovarský	2	Mariánské Lázně, Ostrov nad Ohří
Královéhradecký	6	Dvůr Králové, Jaroměř, Jičín, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Vrchlabí
Liberecký	2	Nový Bor, Turnov
Moravskoslezský	0	
Olomoucký	0	
Pardubický	6	Česká Třebová, Chrudim, Lanškroun, Litomyšl, Ústí nad Orlicí, Vysoké Mýto
Plzeňský	5	Domažlice, Klatovy, Sušice, Rokycany, Tachov
Středočeský	9	Beroun, Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Čáslav, Kutná Hora, Mělník, Nymburk, Poděbrady, Rakovník, Slaný
Ústecký	8	Bílina, Kadaň, Klášterec nad Ohří, Krupka, Litoměřice, Louny, Roudnice nad Labem, Žatec
Vysočina	2	Havlíčkův Brod, Pelhřimov
Zlínský	0	

tab. 1 – Vybraná města podle krajů (Hejtmánková, 2014)

Přírodní podmínky

Další důležité charakteristiky, které je nutné u vybraných měst stanovit, jsou topografie terénu, vztah sídla k vodě a vztah sídla k vegetačnímu krytu (tedy určit vztah města k přírodním prvkům spoluvytvářejících potenciál pro formování prostorové, ale i funkční struktury města). Tyto charakteristiky sice neslouží k výběru reprezentativního vzorku měst, ale je důležité specifikovat, jaký vztah mají jednotlivá města k přírodním prvkům, aby bylo dále možné například porovnávat města se stejným nebo naopak rozdílným charakterem.

Poloha vůči terénu

Poloha v terénním útvaru, kterou město zaujímá, ovlivňuje z krajinných podmínek kompoziční obraz nejpodstatněji, podmiňuje soustředěnost, pravidelnost či nepravidelnost i celkovou hmotu zástavby, komunikační síť, charakter a význam panoramatu města v krajině. Reliéf terénu hraje velkou úlohu v městské siluetě (dominantní nebo naopak nevýrazná silueta). Kopce nebo hory, soutěsky nebo široká údolí – aktivní reliéf spoluvytváří kompozici, která má rovnováhu i místa napětí. Ve městě je sice reliéf pokryt různě silnou vrstvou staveb, kterou však jeho struktura více či méně vždy prosvítá. Právě v siluetě města se cítí zvlášť silně, a proto je nutné s ním počítat jako s činitelem rozhodujícího významu (Bunin, Kruglova, 1952).

V této studii bude použito dělení měst podle Františka Fialy (1959), a to na města na izolované výšině, města na terénním ostrohu, města v kotlině, města v údolí, města v rovině a města v kombinované terénní poloze. Přičemž je ovšem nutné zdůraznit, že ačkoli existuje řada vzájemně příbuzných řešení i zjevných podob, je každá situace ve své jedinečnosti daná souhrnem působení mnoha rozličných aspektů, každé město je svým způsobem originální a neopakovatelné (Kupka, 2010; Hexner, Novák, 1996).

Poloha vůči vodě

Vodní prvky představují cévní soustavu krajiny, a proto jsou v charakteru krajiny neobyčejně významné. I zcela malý vodní tok mění výrazně krajinný ráz (Culek, 2006). Typickými prvky přírodního prostředí vytvářejícími osnovu soustavy sídel, jsou u nás údolí řek. Vůdčí motiv řeky či jiného krajinného prvku, formující prostor regionu, se tak může stát základním motivem jeho celé prostorové skladby (Hexner, Novák, 1996). Pokud je vodní prvek, tok či plocha, zapojen do kompozice města (například obestavená nábřeží), umožňuje pozorovat město jako celek, s odstupu vnímat kontrast architektonických vertikál s horizontálou vodní plochy, což kompozici a obraz města mimořádně obohacuje. Na druhou stranu pokud zůstane vodní prvek nezapojen, může vytvářet zákoutí města, kde se o vizuální atraktivitě hovořit nedá.

Podle formy vodního prvku a způsobu rozložení sídla lze vymezit několik typů poloh, a to např. města na jednom břehu, města na obou březích, města na soutoku, města ve vyvýšené poloze nad vodou, města v říčním meandru či města u vodní plochy (Fiala, 1959).

3.2 Metoda panoramatického rozboru

Použitá metodika navazuje na metodu analýzy panoramatického pohledu vytvořenou doc. Michalem Hexnerem a několik let ověřovanou při výuce urbanistické kompozice na Fakultě architektury ČVUT v Praze (Hexner, 2005; Hexner, Novák, 1996), která popisuje a interpretuje panorama města z různých hledisek. Vychází z předpokladu, že stejně jako můžeme analyzovat půdorys města, jeho proměny a vývoj, uplatnění jednotlivých prvků a struktur a jejich dochovanost a autenticitu, lze z mnoha hledisek analyzovat i vizuální stránku města, jeho obraz (Hejtmánková, Kupka, 2014). Tyto analýzy vedou k uvědomění si historických, funkčních, prostorových či ideových souvislostí daného urbanistického celku, identifikaci pozitiv a hlavních problémů, případně ke stanovení strategie rozvoje celku či ověření konkrétních stavebních záměrů (Hexner, 2005).

Forma analýzy

Grafická forma analýzy se provádí do podkladu vytvořeného z panoramatického snímku z vybraného stanoviště (referenčního bodu). Ideální je čárová kresba s určitou vhodnou mírou zjednodušení zachycující hlavní prvky panoramatického pohledu s rozlišením hlavních hmot, prostorových plánů, horizontů atd. Důležité je zachovat věrohodnost kresby a zároveň dobrou čitelnost. Do takového podkladu se pak provádí vlastní rozbor metodou dílčích analýz pro jednotlivé okruhy problematiky. Z nich lze provést závěrečné vyhodnocení

shrnutím vybraných problémů a hodnot stejně, jak je zvykem u půdorysných rozborů (Hexner, 2005).

Vytvoření podkladů.

Podkladem pro analýzu je obvykle panoramatická fotografie. Fotografie se v současnosti používá zcela běžně jak pro hodnocení stávajícího stavu, tak pro hodnocení případných zásahů do řešeného prostředí, byť jsou dobře popsány i limity využití fotografií. Otázkou totiž zůstává, nakolik objektivní jsou výsledky hodnocení (městské) krajiny prostřednictvím fotografie, která zůstává uměleckým dílem a jako taková podléhá uměleckým pravidlům. Z tohoto důvodu je využití fotografie v tomto směru kritizováno. O pořizování krajinářských fotografií existuje značně rozsáhlá literatura a řada studií, proto není předmětem tohoto příspěvku podrobnější popis zásad jejich pořizování (Hejtmánková, Kupka, 2014).

obr. 1 – Vytvoření podkladu pro analýzu panoramatického pohledu (Hejtmánková, 2014)

Výběr referenčních bodů.

Panoramatické snímky by měly být pořizovány z jedinečných stanovišť, z tzv. referenčních bodů. Mělo by se jednat o veřejně přístupná místa, ze kterých je vidět významná část městské krajiny. Pojem referenční bod úzce souvisí se sledovaným jevem č. 20 Významný vyhlídkový bod definovaným v územně analytických podkladech obcí (ÚAP). V metodickém návodu pro zpracování ÚAP se píše, že významným vyhlídkovým bodem by mělo být veřejně přístupné místo, jehož vyvýšené umístění v terénu (vrchol kopce, úbočí)

nebo v rámci stavby (rozhledna, věž) umožňuje přehlédnout významnou a atraktivní část okolního území (ÚUR, 2011)

Základním kritériem pro výběr referenčního bodu je přístup veřejnosti (nemělo by se jednat o soukromý pozemek). Důležité je ovšem také objektivní zhodnocení dostupnosti, resp. návštěvnosti daného bodu (nemělo by se např. jednat o obtížně přístupnou skálu). V rámci každého města mohou mít jednotlivé referenční body různý význam. Sílu významu ovlivňuje řada kritérií jako šířka záběru (referenční body s širokým záběrem jsou významnější než body s úzkým polem výhledu), umístění bodu v rámci města (referenční body nacházející se v centru nebo ve vazbě na cennou část městské krajiny mají větší význam) či dostupnost a návštěvnost bodu (snadno dostupné referenční body, na kterých se očekává velká návštěvnost, mají větší význam než ty, které je obtížné dosáhnout či se u nich předpokládá nízká četnost pozorovatelů). Neméně důležitým kritériem je vypovídající hodnota, kterou daný pohled na město z určitého referenčního bodu nabízí (Hejtmánková, Kupka, 2014). Měla by být zachycena charakteristická, typická část města. Z tohoto důvodu jsou dobrým zdrojem informací při určování referenčních bodů staré i nové pohlednice, veduty, případně fotografie, kterými se město prezentuje ve svých tištěných materiálech či na webových stránkách. Jedná se o nejvýznamnější místa pozorování, stále se opakující emblematické scenérie městské krajiny. Rešerše těchto podkladů ukazuje, že většina měst má svá typická místa, odkud jsou focena a která jsou pro dané město nejtypičtější.

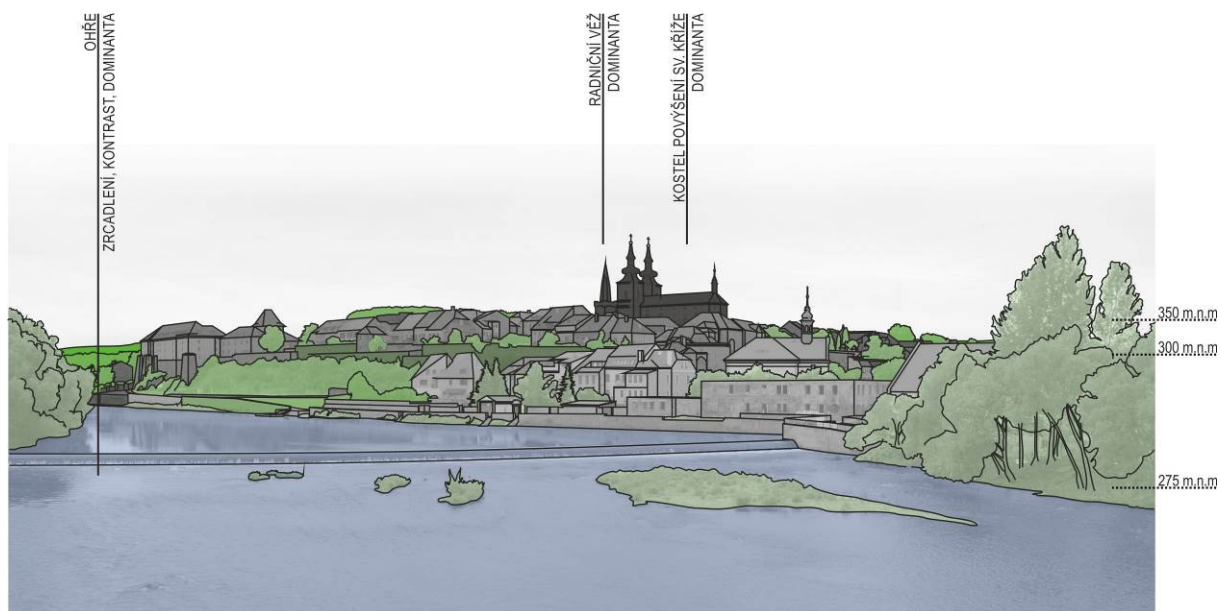
Takto pojatá problematika referenčních bodů není nová. Jen pro Prahu je zpracováno několik materiálů, které vymezují významné body pozorování městské krajiny. V knize *Praha včerejška a zítřka* (Říha et al., 1956) je v rámci kapitoly *Díváme se na Prahu* vymezeno čtyřicet míst nejzajímavějších pražských výhledů. Dalším podnětným výstupem je zpracování vytipovaných prostorových záběrů na Prahu v rámci řešení úkolu *Prostorová struktura Prahy* (Doležel et al., 1979) v tehdejší Útvaru hlavního architekta hl. města Prahy či podobně zajímavá analýza zorného pole vybraných panoramatických pohledů na Prahu, kterou v 80. letech 20. století zpracoval kolektiv kolem Aloise Doležela. Jednalo se o vytvoření analytické grafické osnovy vybraných pohledů na Prahu, která ovšem nebyla nikdy dokončena a finalizována (Hexner, 2005). V současnosti je v Praze v rámci ÚAP vymezeno celkem 366 vyhlídkových míst, jejichž význam určuje rozsah pozorovaného území, umístění pozorovaného území v rámci města a dostupnost a návštěvnost pozorovacího stanoviště (ÚAP, 2012).

Analýza

Rozbor panoramat se zabývá morfologií terénu a přírodními prvky v obraze města, uvádí se v něm výškové kóty exponovaných míst pohledu (terén i stavby), graficky se rozlišuje zeleň, zástavba s vysokým podílem zeleně a vodní plochy. Podíl přírodních a umělých prvků v obraze města lze dále kvantifikovat, například procentuálně (Hexner, 2005). Analýza umožňuje hledat souvislosti mezi podílem přírodních prvků a struktur a atraktivitou vizuální stránky města, posuzovat změny podílu přírodních a urbánních prvků a jejich dopady na vnímání města, hodnotit vliv terénu, vody a vegetace na různé aspekty urbanistické a krajinářské kompozice a podobně. Je tedy využitelná jak v akademické, tak v aplikované sféře (Hejtmánková, Kupka, 2014).

4 Výsledky

K dílčímu ověření hypotézy bylo využito rozborů tří vybraných měst. Jednalo se o příklady měst splňujících kritéria studie (tab. 1), která byla dále rozdělena podle vztahu k terénu a k vodě tak, aby bylo zastoupeno město s vodním prvkem i bez něj a aby byla řešena města s různou polohou v terénu a různým poměrem umělé a přírodní složky. Podle těchto kritérií byly pro tento text vybrány tři ukázkové příklady různých typů měst: Český Krumlov, Kadaň a Kutná Hora.

obr. 2 – Kadaň – rozbor panoramatického pohledu z hlediska uplatnění přírodních prvků, pohled od jihu, z mostu při příjezdu do města. V tomto záběru představuje zeleň (po odečtení plochy oblohy) více než čtvrtinu obrazu (28%) a voda (Ohře) více než polovinu (55%). V pohledu z tohoto konkrétního referenčního bodu tedy zástavba tvoří pouze necelou pětinu plochy obrazu (17%), zbytek připadá na prvky přírodní. Terén je popsán převýšením, které představuje v tomto území cca 75 m, což odpovídá charakteru ploché až členité pahorkatiny (Demek et al., 2006). (Hejtmánková, 2014)

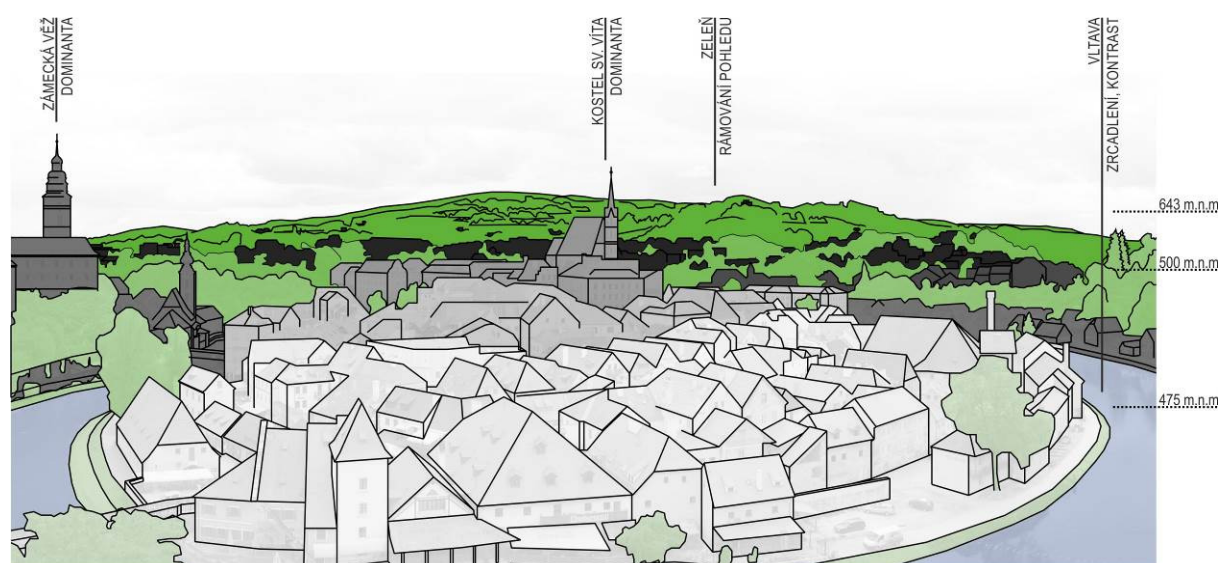

obr. 3 – Kutná Hora – rozbor panoramatického pohledu z hlediska uplatnění přírodních prvků, pohled na město z vyhlídky u kostela sv. Barbory. Díky meandru Vrchlice je možné vnímat historické město zároveň se zalesněným údolím. Ačkoli zde voda tvoří minimální část obrazu, přírodní prvky reprezentované plochami zeleně na vizuálně exponovaných svazích pokrývají přes dvě třetiny plochy (67%) oproti třetině tvořené zástavbou. Převýšení údolí cca 50 m odpovídá charakteru ploché pahorkatiny (Demek et al., 2006). (Hejtmánková, 2014)

Fotografie z jednotlivých referenčních bodů byly překresleny a zjednodušeny v grafickém programu tak, aby bylo vidět zastoupení přírodních a architektonických prvků. V rámci rozboru panoramat byla stanovena urbanistická patra (Říha et al., 1956), která panorama rozčlenila do jednotlivých prostorových plánů (kulis), což vedlo ke zvýraznění morfologie terénu. V jednotlivých panoramatech byly vyznačeny architektonické dominanty,

kteří by mohly mít vliv při hodnocení estetického působení (vizuální atraktivity) daného záběru. Hlavním krokem pak bylo stanovení poměru mezi uplatněním přírodní a architektonické (urbánní) složky. Aby nebyl poměr složek zkreslen polohou horizontu na fotografii, byla z celku odečtena plocha oblohy. Výsledná hodnota pak byla vyjádřena vzájemným poměrem a procenty.

Všechna dosavadní šetření prokazují, že přírodní prvky – zeleň, voda a reliéf – jsou plnohodnotnou složkou obrazu našich měst, tj. že město a městská krajina je skutečně kombinovaným dílem přírody a člověka, ve kterém oba komponenty tvoří podstatnou část kompozice. Percentuálně vyjádřené zastoupení přírodních prvků v rámci obrazu – jakkoli je velmi přibližné, neboť záleží vždy na konkrétním snímku, referenčním bodě, úhlu, šíři záběru a řadě dalších okolností – je natolik výrazné (u zeleně třetina až dvě třetiny obrazu), že závěry lze považovat za průkazné. Další plánované analýzy budou probíhat na desítkách vybraných panoramat, takže můžeme předpokládat značnou spolehlivost výsledků potvrzujících výše stanovenou hypotézu.

obr. 4 – Český Krumlov – rozbor panoramatického pohledu z hlediska uplatnění přírodních prvků, pohled na město ze zámeckých zahrad. Pohled na jedno z nejkrásnějších českých měst ukazuje vyvážené zastoupení vody, zeleně a architektury – na tomto snímku je to 7% plochy tvořené vodou, 26% zelení a 67% architekturou. Dramatický terén zaklesnutého meandru o převýšení přes 150 m nabývá charakteru členité pahorkatiny až ploché vrchoviny (Demek et al., 2006). (Hejtmánková, 2014)

5 Diskuze

Používání fotografií při hodnocení obrazu města má své limity a je problematické z několika důvodů. Krajinná fotografie, jak již bylo uvedeno, je především uměleckým dílem a jako taková podléhá estetickým normám a pravidlům (poloha horizontu, zlatý řez apod.). Hodnocení fotografie dále výrazně ovlivňují podmínky při jejím pořízení a denní doba (slunce, oblačnost, opar, světlo apod.) ale i finální zpracování a kvalita snímku (např. clona, ohnisková vzdálenost). Tato studie část zmíněných limitů eliminuje transformací fotografií do určitého schématu.

Na druhou stranu jsou – i přes své omezené možnosti a limity – podobné výzkumy na základě hodnocení fotografií poměrně běžnou metodou. Z českého prostředí lze zmínit rozsáhlý průzkum provedený na FIM UHK v letech 2005 a 2007 publikovaný v knize *Percepce krajiny a genius loci* (Kol., 2008). Podobně je pomocí fotografií a zákresů do nich prováděna řada sociologických výzkumů (Stiborek, 2007). Z těchto důvodů se metoda panoramatického rozboru dá považovat pro danou problematiku za dostatečně průkaznou.

Předložená metodika rozboru panoramatického pohledu je využitelná i při dalších tématických analýzách (historická a slohová analýza, funkční a ideová analýza, klasický kompoziční rozbor obrazu města). Lze říci, že velkou část analytických mapových podkladů historických měst lze převést do podoby rozboru panoramatického pohledu, kdy jsou zkoumané jevy zaneseny do obrazu města. Dnešní počítačové metody navíc umožňují řadu vyhodnocení těchto výstupů (výpočet procentuálního zastoupení jednotlivých složek, zákresy změn a úprav), které se mohou stát pomocným nástrojem v praktické urbanistické a územně plánovací činnosti. Kromě toho popsaná metodika představuje velmi názorný způsob prezentace významných kompozičních aspektů historického města, a to značně srozumitelnou a pochopitelnou formou (Hexner, 2005; Hexner, Novák, 1996; Hejtmánková, Kupka, 2014).

První výsledky analýz vybraných českých měst ukazují, že přírodní prvky a struktury jsou zcela rovnocenným komponentem obrazu našich měst. Další směry výzkumu budou pokračovat v hledání souvislostí mezi podílem přírodních prvků a estetickým hodnocením krajinných scénérií, mezi podílem zeleně a hodnocením kvality života v daných městech i v dalších souvislostech urbanistických a památkářských. Plochy zeleně a další přírodní struktury by se měly stát předmětem nejen ochrany přírody ve městě, ale nedílnou součástí ochrany panoramatu i památkové hodnoty měst, neboť historická města, kombinovaná díla přírody a člověka, nelze chápat bez úzké souvislosti obou jejich charakteristik (což mnohem intenzivněji reflektuje ochrana krajinného rázu v rámci ochrany přírody a krajiny než například státní památková péče).

6 Literatura

- BUNIN, A. V., KRUGLOVA, M. G. (1952). *Architektonická kompozice měst*. Praha: ÚAÚP.
- CÍLEK, V. (2009). *Makom. Kniha míst*. 2. vyd. Praha: Dokořán, ISBN 978-80-7363-120-8.
- CULEK, M. (2006). Přírodní podmínky území a jejich význam pro krajinný ráz. In: VOREL, I. (ed.). *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení*. Praha: ČVUT, 47-68. ISBN 80-903206-2-7.
- ČSÚ (2011). Sčítání lidu, domů a bytů 2011. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. ČSÚ [cit. 26.10. 2013]. Dostupné z: <http://www.scitani.cz>.
- ČSÚ (2013). Česká republika od roku 1989 v číslech. In: *Český statistický úřad* [online]. ČSÚ [cit. 26.10. 2013]. Dostupné z: <http://www.czso.cz>.
- ČEVONOVÁ, J. et al. (2011). Památkově chráněná území – památkové rezervace, památkové zóny, ochranná pásma. In: *Národní památkový ústav* [online]. Národní památkový ústav. [cit. 1.11.2011]. Dostupné z <http://www.npu.cz>.
- DEMEK, J., MACKOVČIN, P. (eds.) et al. (2006). *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR*. Brno: AOPK ČR. ISBN 80-86064-99-9
- FIALA, F. (1959). *Stati z urbanismu*. Praha: Svaz architektů ČSR.
- GIBAS, P, PAUKNEROVÁ, K. (2009). Mezi pravěkem a industriálem: několik poznámek k antrologii krajiny. *Český lid* 96. č. 2, s. 131-146. ISSN 0009-0794
- HAMADOVÁ, P., KVĚTOŇOVÁ, L., NOVÁKOVÁ, Z. (2007). *Oftalmopedie*. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-145-4
- HEJTMÁNKOVÁ, B., KUPKA, J. (2014). Rozbory panoramatického pohledu. *Historická geografie*. 40/2, 263-284. ISSN 0323-0988.
- HEXNER, M., NOVÁK, J. (1996). *Urbanistická kompozice*. 2. vyd. Praha: ČVUT, ISBN80-01-01451-7.
- HEXNER, M. (2005). *Metodiky a techniky analýz z hledisek urbanistické kompozice* (habilitační práce). Praha: ČVUT.
- KOLEKTIV AUTORŮ (2008). *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7041-191-9.
- KONVIČKA, M. (2006). Městská a příměstská krajina a ochrana krajinného rázu. In: VOREL, I., SKLENIČKA, P. (eds.). *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i*

- omyllů... Praha: Naděžda Skleničková, 153-158. ISBN 80-903206-7-8.
- KUČA, K., KUČOVÁ, V. (2000). *Principy památkového urbanismu*. Praha: SÚPP. ISBN 80-86234-15-0 ISSN 1210-5538.
- KUČA, K. (2008). *Města a městečka v českých, na Moravě a ve Slezsku VII. (Str-U)*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-041-0.
- KUPKA, J., VOJAR, J., VOREL, I. (2010). Intersubject agreement in evaluating the visual attractiveness of landscape. *Journal of Landscape Studies* 3/4, 221-229. ISSN 1802-4416.
- KUPKA, J. (2010). Historicko-krajinný rámeček v kompozici města. *Historická geografie* 36/1, 51-72. ISSN 0323-0988.
- LÖW, J., MÍCHAL, I. (2003). *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, ISBN 80-86386-27-9.
- MUŽÍK, J. (2009). *Urbanistická struktura sídel (přednáška)*. Praha: FSv ČVUT.
- NORBERG-SCHULZ, Ch. (2010). *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-303-5.
- NPÚ (2014). Monument. In: Národní památkový ústav [online]. Národní památkový ústav [cit. 10.10.2014]. Dostupné z <http://monumnet.npu.cz>
- PTÁČKOVÁ, B., STIBRAL, K. (2002). *Estetika na dlani*. Olomouc: Rubico. ISBN 80-85839-79-2
- ŘÍHA, J. K., STEFAN, O., VANČURA, J. (1956). *Praha včerejška a zítřka*. Praha: SNTL.
- SEMOTANOVÁ, E. (2006). *Historická geografie českých zemí*. 2. vyd. Praha: Historický ústav. ISBN 80-7286-042-9
- STIBOREK, J. (2007). Vliv větrných elektráren na krajinnou scénu. Sociologický průzkum. In: Vorel, I., Kupka, J. (eds). *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007*. Praha: Centrum pro krajinu, 81-83. ISBN 978-80-903206-9-7.
- STIBRAL, K. et al. (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-247-2.
- TOUŠEK, V. et al. (1990). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (návrh na její úpravu)*. Brno: Geografický ústav ČSAV Brno..
- ÚAP (2012). *Územně analytické podklady hl. m. Prahy: jev A020 Významný vyhlídkový bod*. In: IPR Praha [online]. IPR Praha [cit. 10.10.2014]. Dostupné z <http://www.iprpraha.cz>
- Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, v platném znění
- ÚÚR (2011). *Standard sledovaných jevů pro územně analytické podklady obcí – metodický návod k příloze č. 1 části A vyhlášky č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti*. In: Ústav územního rozvoje Brno [online]. ÚÚR [cit. 23.3.2011]. Dostupné z <http://www.uur.cz>.
- VALENTA, J. (2008). *Scénologie krajiny*. Praha: AMU. ISBN 978-80-86970-68-4.
- VOREL, I., KUPKA, J. (2011a). *Krajinný ráz: Identifikace a hodnocení*. Praha: ČVUT. ISBN 978-80-01-04766-8.
- VOREL, I., KUPKA, J. (2011b). Význam zeleně v krajinném rázu města. Individualita obrazu městské krajiny a ochrana krajinného rázu. In: *Zeleň ve městě – město v zeleni*. Brno: ÚÚR, 41-45. ISBN 978-80-87318-18-8.
- WÖBSE, H. (2002). *Landschaftsästhetik*. Stuttgart: Ulmer. ISBN 3800132176.
- Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění
- Zákon č. 234/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zákon) (...)
- ZUSKA, V. (2009). Krajinný ráz a „lidová“ estetika. In: KLVAČ, P. (ed.). *Člověk, krajina, krajinný ráz*. Brno: Masarykova univerzita, 22-28. ISBN 978-80-210-5090-7.

Informace o autorovi

Ing. arch. Barbora Hejtmánková

ČZU v Praze – Fakulta životního prostředí, kmonickovabarbora@seznam.cz

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

ČZU v Praze – Fakulta životního prostředí, jiri.kupka@fsv.cvut.cz